

A FELSŐOKTATÁS KÖLTSÉGEI†

A FELSŐOKTATÁST AZ EGYÉNI ÉS TÁRSADALMI TÖREKVÉSEKKEL összefüggésben vizsgáltuk szerte a világon. Az egyén a (középiskola utáni) továbbtanulástól várja a társadalmi megbecsülést, jobban fizető állásokat, jobb életfeltételeket, szellemi ösztönzést, és gyakran kellemes időtöltést a fentiek keresésében. Társadalmi szinten a felsőoktatástól várják a technológia, termelékenység, nemzetközi szintű versenyképesség és a gazdaság fejlődését. A felsőoktatás alakítja és megőrzi a kultúra értékeit is, fő mozgatórugója a társadalmi igazságosság, az esélyegyenlőség és a demokrácia létrehozásának/megőrzésének.

Fontossága ellenére a felsőoktatás világszerte költségvetési gondokkal küzd, s az amúgy is magas kiadások rohamosan növekednek, sőt meghaladják a bevételeket. A kormányok csökkentik az egyetemekre és más intézményekre fordított kiadásait az alkalmazottak következetes leépítésével, a berendezések és eszközök romlának, a fizetések alacsonyok, és csökken a kapacitás arra is, hogy a diákok igényeinek megfeleljen a felsőoktatás.

Ahol a költségek a diákokra és a szüleikre hárulnak, növekszik az adósság, a bejutás esélye lecsökken, hacsak nem teljesen lehetetlen. A költség-hozam kérdéséből adódó politikai feszültséget az is súlyosbítja, hogy a felsőoktatás nem elég hatékony és a költség-haszon nem kiszámítható. Amint *Jean-Claude Eicher* és *Thierry Chevaillier*, a Dijon-i Egyetem munkatársai *Az oktatás gazdaságtana* című 1992-ben készült kutatásukban írják: „A következtetés világos. A legtöbb ország pénzügyi krízisben van az oktatás területén. Ez a válság sokkal mélyebb, mint amilyennek a nagystatisztikák lefestik; és nem fog egyhamar elmúlni, főként a fejlődő országokban nem, ha nem találunk új megoldásokat.” Ez a cikk a felsőoktatás költségeinek jellegét és dinamikáját vizsgálja, és összegez néhány módszert és irányvonalat, ahogyan világszerte foglalkoznak a kormányok és hivatalok az emelkedő kiadásokkal és a kevés bevétellel.

A kiadások kategóriái

Négy jól elkülöníthető kategóriába soroljuk a felsőoktatás kiadásait. Az elsőbe az *alapkialadások* tartoznak, amiket „általános és oktatásra fordított kiadásoknak” neve-

† E tanulmány nemsokára megjelenik: Altbach, Ph. G. & Johnstone, D. B. (eds) *The Funding of Higher Education. International Perspectives*. New York, Garland Publishing.

zünk. Ez a tantestület és a személyzet fizetését, eszközöket, könyveket, adminisztratív munkákat, és meghatározott, helytől függő kiadásokat foglal magába, mint például a bérleti díjak. Valójában ez az, amibe a tanítás megvalósítása, alapvető kutatások, tudományos ösztöndíjak kerülnek segélyek, megállapodások hiányában.

A második kategóriába *a szponzorált kutatások és a saját készletből finanszírozott egyéb tevékenységek költségei* tartoznak, melyekből nem származik jövedelem. A szponzorált kutatások és egyéb tevékenységek költségei igen magasak lehetnek, ezeknek elvben a tanítás és oktatás költségeihez képest igen alacsonyaknak kéne lenniük a befolyó jövedelmek áthelyezhetetlensége miatt. A szponzorált kutatás és tevékenység nem szabadna, hogy bármiféle költséget jelentsen a szponzorált intézménynek, mert minden fajta költséget a szponzoráló cégnek kéne állnia. A szponzorált tevékenység befejezése nem hoz hasznot az intézménynek, mert lehetővé teszi egy másik tevékenység kibővítését, s így a haszon a másik tevékenységre használdódik fel.

A harmadik kategóriába *a diákok megélhetéséhez szükséges költségek* tartoznak: szoba, íróasztal, ruhák, mosoda, szórakozás, egyebek. Ezek függetlenek attól, hogy az illető diák-e vagy sem. Nem szorosan tartoznak az oktatáshoz. A diáknak és szüleinek azonban ezek a költségek legalább annyira valóságosak, mint a tandíj vagy a könyvek ára, s amelyek fedezetét ugyanazok (diákok, család, adók, hivatalos források) biztosítják, mint az oktatás költségeit. A diákok megélhetéséhez szükséges költségek különböznek abban, hogy a diák otthon lakik a szüleiével vagy házasságban, diákszálláson él. A költségek a diák életszínvonalának megfelelően is változnak, a hagyományos szegény diák-életszínvonalától a diákságra és az életkorra sem jellemző különleges életkörülményekig.

Végül, a költségek lehetnek *könnyen mérhetőek*, ha ezeket közvetlenül a diák vagy a családja fizeti, de lehet *meghatározhatatlan*, ha anyagi támogatást kapnak, például étkeztetés, szállás, vagy pedig a szülők adókedvezménye formájában. A negyedik kategóriába tartoznak azok a költségek, amelyek abból adódnak, hogy a diákok az egyetemi évek alatt kimaradnak a termelőtevékenységből és az ebből származó jövedelemből. Míg ezek a költségek elméletileg nagyon is indokoltak, a diákok maguk mondanak le a termelőtevékenységről ez időre, hogy tanulhassanak. Ez nagyon is valós költség a társadalomban a munkahiány miatt, és a diákok kiesése a munkából termelőkiesést jelent. Ez kevésbé lényeges ott, ahol a határtermelőkenység és a fiatal, képzetlen munkaerő elhelyezkedési lehetőségei minimálisak.

A jövedelemforrások

A felsőoktatás költségeinek tulajdonképpen három fő fedezete van minden nemzetnél (Johnstone 1991). Először is, mennyit kéne, vagy mennyit tud szánni a nemzet a felsőoktatásra a nemzeti jövedelemből. Lényegében ez a kérdéskör átvezet ahhoz, hogy az egy évben születettek közül mennyien mennek felsőoktatási intézménybe (ez feltehetően a munkapiaci lehetőségekkel fordítottan arányos), és milyen hosszú ideig akarnak ott tanulni, vagy milyen fokozat elérésére törekcszenek.

Másodszor, mi a költsége a felsőoktatásnak diákonként, elért fokozatonként, tanítási időegységenként vagy más, az elért eredmény alapján megállapított egységenként. Ez a megközelítés az intézmények hatékonyságával és termelékenységével foglalkozik, ellentétben az előző megközelítéssel, amely inkább a nemzet által a felsőoktatás intézményeinek mozgósított összes forrást vizsgálja. A felsőoktatás egységnyi költségei bajosan értelmezhetőek az összetett és nehezen mérhető mutatók miatt.

A legegyszerűbb számítás esetében a diákonkénti költség (nem számítva a valóságos tanulási teljesítményt) a következőktől függ: munkaterhek (az osztály); a kiszolgáló személyzet aránya a kar nagyságához és a diákok számához képest; a kari fizetések és a könyvtár, a laboratóriumok felszereltsége és más eszközökkel való ellátottság.

A hatékonyság és termelékenység kérdése tehát az, hogy vajon a felsőoktatás eredményessége elérhető-e kevesebb vagy olcsóbb ráfordítással, illetve, hogy egy adott értékű ráfordítás nagyobb összegű vagy értékű kibocsátást eredményez-e. A minél jobb eredmények eléréseért bizonyos dolgok átgondolására van szükség, például jobb vezetés, hatékonyabb ösztönzés, összevonások, optimális üzernagyság és a technológia nagyobb méretű alkalmazása. Harmadszor, hogyan oszlanak meg a felsőoktatás költségei az átlagpolgárok/adófizetők, szülők, diákok, vállalatok, emberbarátok és adományozók között.

Bármekkora a költségek, ezek bármely országban az alábbiak valamely kombinációjából származnak:

- minden polgár hozzájárul az adókon vagy a vásárlóerő devalválódásán keresztül, melyet a bankóprés inflációs működtetése eredményez;
- a szülők a tandíj közvetlen kifizetésén és a diák közvetett vagy közvetlen anyagi segítésén keresztül;
- a diákok a tandíj és a megélhetéshez szükséges összegek kifizetésén keresztül, melyeket az egész éves vagy nyári munkákból, a megtakarított pénzek kimerítéséből, hosszú lejáratú kölcsönökből vagy a diploma utáni tandíjvisszafizetési kötelezettségekből juttat;
- a vállalatok átvállalják a diákok kölcsönvisszafizetési kötelezettségét az alkalmazáskor, vagy speciális adó kivetése, amely pl. az összes bérköltséghez vagy az alkalmazott diplomások számához aránylik;
- az emberbarátok adományai vagy a korábbi adományok befektetési hozadéka.

Valójában a fentiek kölcsönhatásban vannak. A felsőoktatást, mint szigorúan vett magánkiadást, amelyet a tandíjak tartanak fenn, egyesek túl költségesnek tarthatják, de ez nem inkább közösségi ügy, mint a szabadon vásárolható luxuscikkek költségei azok számára, akiknek van elég pénzük. Az egységnyi költség és még inkább az összkiadás főleg a közkiadásokkal kapcsolatos, azaz azzal, hogy az átlagpolgár/adófizető milyen mértékig viseli a felsőoktatás költségeit. Ha a felsőoktatás mindkét költsége magas, és javarészt az átlagpolgár/adófizető viseli ezeket, akkor közösségi ügyé válik, hogy mindenki számára egyenlően hasznos legyen. Ahogy *Gareth Williams* írja az OECD országok pénzügyi modelljeiről írt tanulmányában (1990): „Minél több ember részesedik a felsőoktatás hasznosságából, relatíve annál nagyobb a nem részesülők megfosztottsága. A közösségi alapok védői úgy tekintenek a felső-

oktatásra, mint a közpénzek mohó igénylőjére, és nem úgy, mint valamilyen melles és nem jelentős tevékenységre.”

A “ki fizet?” kérdése legalább annyira vonatkozhat az egységnyi költségekre, mint a bővülő lehetőségre és az egyenlőségre, mint társadalmi célra. A hatékonyság és az egyenlőség önmagában például azt vonná maga után, hogy a haszonélvezők és felhasználók – ebben az esetben a diákok és bizonyos fokig a szülők – kellene viseljék a felsőoktatás költségeinek nagyobb részét, mint ahogy azt teszik is a magánszektorban, például az USA-ban, Japánban, a Fülöp-szigeteken, Koreában, Dél-Amerika nagyobb részén, avagy ahogy ez folyik a költségvetési szektorban, amely fedezi az egységnyi költségek jelentős részét (mondjuk 20–40%-át) a tandíj-kötelezettséggel, mint pl. az USA-ban, Kanadában vagy Ausztráliában. Az okok nyilvánvalóak és a szokásosak.

Az a követelmény, hogy a tandíj fedezze a teljes költségek legnagyobb részét, visszavetné a pazarlást és egyúttal támogatná az anyagi források újraelosztását a hatékonyabb felhasználás felé. A tandíj mint jelentős bevételi forrás a terheket közvetlenül a haszonélvezőkre helyezi (akik valószínűleg egyébként is tehetősek) és kevésbé azokra az átlagos adófizetőkre, akik közvetlenül nem részesülnek az oktatás eredményeiből, és akik feltehetőleg egyébként is kevésbé jómódúak.

Ugyanakkor a hátrányos helyzetűek kibővített lehetőségei, fokozott részvétel a mindenki által élvezhető szociális és gazdasági eredményekből olyan cél, mely maga után vonja az adófizetők által nyújtott támogatások helyeslését és szükségességét a felsőoktatásban, csakúgy, mint azon családok megsegítését, amelyek nem tudnák a költségeket más módon fedezni. A hozzáférhetőség, a hatékonyság és az egyenlőség mint cél tehát hatással van az összkiadásokra, az egységnyi költségekre és a terhek arányos eloszlására.

Egységnyi költségek és minőség: hatékonyság kontra pusztá takarékoság

A hatékonyságot a költségek (mint a ráfordítás mértéke) és a kibocsátás kapcsolata alapján kell mérni. Bár a felsőoktatás hatékonyságának hagyományos mércéje az egy diákra eső költség (általában „nappali tagozatos hallgató mértékegységben” kifejezve), nyilvánvaló, hogy a “diák” – aki lehet nappali tagozatos, vendéghallgató; vagy a szemeszterben oktatottak száma – nem a felsőoktatás eredménye, csupán csak könnyen kalkulálható helyettesítő egység. A valóságos hatékonyság az, amikor megtaláljuk a módját annak, hogy növeljük az egy dollárra eső tanulók számát, illetve az egy elköltött dollárra eső új tudást.

Néha eredményesebbé válnánk, ha több pénzt fektetnénk be, jobb oktatási eszközökkel, vagy jobban fizetett és odaadóbb professzorokkal, vagy több oktatási kisegítő személyezettel, ezek mindegyike feltétele lehet, hogy növeljük a további kutatás és tanulás eredményét. Azonban, a teljesítmények megbízható mérésének hiányában a hatékonyság keresése leegyszerűsödhet a pusztá spórolásra: a költségek csökkentésére anélkül, hogy figyelembe vennénk ennek hatását a hasznosságra vagy eredményre.

Az eszközök és könyvtár költségvetését lehet csökkenteni. A teljesidős tanítás részidőssé válhat, vagy, ahogy sok fejlődő ország esetében, az előadók annyira kevésbé vannak megfizetve, hogy a tanításra és tudományra szentelt idő valójában részidővé válik, amely a tanítás és a tanulás minőségi romlását hozza magával.

A költségnövekedés üteme az időben: a felsőoktatás, mint inflációs motor

A felsőoktatásban az összes kiadások, az egységnyi költségek adott időben kevesebb problémát jeleznek, mint a látszólag elkerülhetetlen költségnövekedési ütem az idők folyamán. Az egységnyi költségek például olyan iramban növekednek, amely tükrözi a kar és az alkalmazottak bérnövekedésének ütemét, megmutatva ezzel az állandó termelékenységnövekedés hiányát a felsőoktatásban (ez többnyire jellemző a szolgáltatási szektorra).

A felsőoktatásra jellemző nem munkára fordított költségek, mint a könyvtári beszerzések, tudományos felszerelések, szintén olyan ütemben növekszenek, amely az átlagos költségnövekedést általában meghaladja. Ez viszont azt jelenti, hogy a felsőoktatás egységnyi költségei – feltételezve az oktatási feladat, a hallgató/alkalmazott arány, a tudományos eszközök elérhetőségének “stabil állapotát” – mindig az átlagos költségnövekedést meghaladó ütemben fognak emelkedni: azaz gyorsabban, mint az inflációs ráta.

Ha a hallgatók száma, a programok színvonala vagy a kutatási elvárások is nőnek, az összkiadások növekedési üteme, de legalábbis az ezen költségek növelésére gyakorolt nyomás erősödni fog. Ez azt vonja maga után, hogy a bevételi forrásoknak, elsősorban az adóknak és/vagy a tandíjaknak ugyanolyan magas ütemben kell növekedniük, mint a költségeknek. Máskülönben a felsőoktatásnak karcsúsításokat kell elviselnie az alkalmazottak számában, a relatív bérnövekményben vagy az eszközök és felszerelések ellátottságában.

A politika és a felsőoktatás költségei

Mivel a felsőoktatás a legtöbb országban kormánytulajdonú vagy a kormány által működtetett, de legalábbis közösségi befektetés (vagy mindkettő), költség szerkezete általában ki van téve a nagypolitika és a helyi közösségi vezetés nyomásának és torzító hatásának. Ahogy a nemzetek sem hasonlítanak egymásra, az intézmények sem egyformák sok országban. Van négy egyszerű gyakorlat, amelyben a felsőoktatás hatékonysága és termelékenysége a legtöbb országban egyszerűen vizsgálható:

- közalkalmazotti foglalkoztatási gyakorlat;
- a közösségi (helyhatósági) szektor költségvetési és felügyeleti gyakorlata;
- költségvetési támogatás és a tandíjpolitika;
- egyetemek mint a helyi politika célpontjai.

Közalkalmazotti foglalkoztatási gyakorlat

A legtöbb országban a karnak és az alkalmazottaknak az állam a munkáltatója – ahogy más kormányalkalmazottaknak is –, nem az intézmény. A kormányzati vagy közalkalmazotti foglalkoztatás egyre inkább meghatározza a foglalkozás védelmét és a színvonalat, rendszerint a megfelelő (néha nagyon alacsony) fizetéseket is.

Ennek egyik következménye az, hogy az egyetemek gyakran képtelenek versenyezni a magánszektor olyan felkapott szakmainak fizetéseivel, mint a tervezés vagy a számítástechnika, és ehelyett arra kényszerülnek, hogy nagy létszámú csoportokat, részidős kart alkalmazzanak, vagy néhány esetben kevésbé optimális lesz az arány a bérköltségek és ezek hozama között.

Egy másik következmény az, hogy az egyetemeknek sok gondjuk van a kar vagy az alkalmazottak leépítésével vagy elbocsátásával, akik közreműködése minimálisra csökken, így nehézségek adódnak az eszközök átcsoportosításában az alacsony költségigényről a magas költségigényű részlegek felé.

A közösségi (helyhatósági) szektor költségvetési és felügyeleti gyakorlata

A legtöbb kormány igyekszik maximalizálni kulcsképviseleti – ide tartoznak a főiskolák és egyetemek – pénzügyi kontrollját, és minimalizálni a kiadásokat, amelyeket a pénzügyminisztérium vagy költségvetési iroda hivatalnokai hajlamosak úgy tekinteni, hogy a “saját pénzük”. Szükséges lehet korlátozni az egyetemek vagy hivatalok beleszólását a források átcsoportosításába az elsődleges szükségletek kielégítése érdekében.

Nehéz, legalábbis nagyon kockázatos, hogy hassunk a gazdálkodásra vagy a megtakarításokra egy költségvetési évben azért, hogy növeljük a költségeket, hiszen egy másik évben könnyen elveszhetnek a megtakarított alapok. A nem kormányzati eredetű bevételek – például a tandíjak vagy a magánadományok – növekedése maga után vonhatja az adókból finanszírozott alapok arányos csökkenését.

Röviden, a költségvetési szektor költségvetésének hagyományos gyakorlata az, hogy kisebb vagy nagyobb mértékben elriaszt a megtakarításoktól, az eszközök átcsoportosításától, a költségvetési források gyarapításától magántőkéből, és a decentralizált döntéshozástól, melyek mindegyikét a termelékenység és hatékonyság fontos összetevőjének tartják a szakértők.

Költségvetési támogatás és tandíjpolitika

Ahol a termékek és szolgáltatások hagyományosan ingyenesek vagy az adók illetve általában a polgárok által anyagilag erősen támogatottak (lehetnek bár ezek a javak kenyér, lakás, felsőoktatás, vagy közlekedés), az anyagi támogatás csökkenése, vagy az alapvető költségek további emelkedése, míg a relatív anyagi támogatás állandó marad, politikai tűzvihart indíthat el. Így a tandíj kivetésére való kísérletek ott, ahol a költségeket mindaddig csak az általános adókból fedezték, mozgósíthatják a sok országban politikailag erőteljes diákegyesületeket, melyek csatlakoznak a magas anyagi támogatást és jogokat, árkontrollt és magas adókat sürgető politikai baloldalhoz. (A legélelkebb ilyen újkeletű kísérlet 1992 elején történt a Mexikói Nemzeti Autonóm Egyetemen, ahol a tandíjat akarták emelni, amely 1948 óta be volt fa-

gyasztva, és akkoriban az oktatási költségek 25 százalékát tette ki, és ennek következtében ma reálértékben egy USA dollár körülbelül hat centtel egyenértékű. A diákok vezetői ellenezték az emelést és az egyetem elfoglalásával fenyegettek.)

Az egyetemek mint a helyi politika célpontjai: a területi szétszórtság és a kis méret

A felsőoktatásban világszerte bekövetkezett robbanásszerű növekedés és a második világháború vége óta a helyi politikai vezetők egyik fontos célkitűzése és vágya az, hogy rábírja a kormányzatot, hogy felsőoktatási intézményt (lehetőleg egyetemet) alapítson szülővárosában vagy szülőföldjén. Egy új egyetem munkalehetőséget jelent az építkezés ideje alatt, és más (habár különböző) munkákat a későbbi működés idején. Ez sokat jelent a helyi választóknak. Ez a hely presztízsét emeli.

Ami kevésbé volt fontos, az a beiratkozók, a kar, rendszeres beszámoltatások kritikus mennyisége, és a működtető költségvetés, amelytől elvárták időről időre, hogy megvalósítsa a minőséget és a gazdaságos üzemnagyságot. Továbbá a már felépült intézménynek óriási politikai megtartó ereje van, még akkor is, ha már se diákja, se programja, se forrása nincs, de szükséges, hogy fennmaradjon.

A felsőoktatás költségeire ható új tényezők és a kormányzatok készsége és képessége a költségek fedezésére

Majdnem minden országnak van "pénzügyi krízis"-tapasztalata a felsőoktatás intézményében: a kar és az alkalmazottak elvesztése, a fizetések elértéktelenedése, az eszközök és a berendezések romlása, a tandíjak megfizethetlenné válása és hasonló. Ezen nehézségek oka a költségeknek az a jellemző vonása, hogy túlnőnek a kiegyenlítésükre rendelkezésre álló bevételeken.

Közreműködve ezekhez a pénzügyi nehézségekhez, a közösségi felsőoktatási intézményeket a legtöbb nemzetnél az 1990-es évek elején az alábbi irányvonalak és események befolyásolják:

- a technológiai fejlődés és a felsőoktatás versengése nyomást gyakorol a költség-növekedésre;
- a gazdasági stagnálás Észak-Amerikában, Európában, Latin-Amerikában és Afrikában;
- a Közép- és Kelet-Európai kormányok, intézmények és nemzetgazdaságok összeomlása, és
- új társadalmi prioritások.

A technológiai fejlődés és a felsőoktatás versengése

Ellentétben néhány népszerű közhiedelemmel az egyetemek nem önelégültek, konzervatívok és nem állnak ellen a változásoknak. Sőt. Folyamatosan megkísérlik befogadni az új technológiát, új tudományokat, új küldetéseket (habár hozzá kell tennünk, nem egyszerű eldobni a régit). A számítógépek csökkenthetik a költségeket, de csak akkor, ha az eredmények, a minőség, és a kapacitás ugyanakkora marad.

Természetesen ezek változnak, azaz a számítógép általában lehetővé teszi számunkra, hogy hatékonyabban dolgozzunk, terjedelmesebben írjunk, hogy az ana-

líziseket és számításokat jóval nagyobb sebességgel és pontossággal végezzük, és a végén nagyobb költséggel. Ugyanez a jelenség tapasztalható a tudományos eszközök fejlődése, a pedagógia és a diákok egyetemen kívüli élete területén is.

A felsőoktatás agresszívan versengő és változó intézményrendszer. A kar, a vezetőtestület, a diákok és általában a felügyeleti szerv vagy minisztérium mind egyre többet akar. Lépést tartani más tudósokkal és egyetemekkel, elsajátítani a rendelkezésre álló technológiát és metodológiát, magasabb fokozatot vagy címet elérni. És a "jobb", bár alkalmasabb és hatékonyabb általában azt jelenti: költségesebb – hozzájárulva ezzel a felsőoktatás inflációs hatásához.

*Gazdasági stagnálás a fejlődő világ nagy részén (Ázsia Csendes-óceáni partját kivéve), lelassult gazdasági növekedés a 90-es évek elején Nyugat-Európa-szer-
te és Észak-Amerikában*

A lelassult gazdasági növekedés hatásai: alacsonyabb adóbevételek, különféle társadalmi-gazdasági biztonsági hálók megemelkedett költségterhei (mint például a munkanélküli segélyek és költségvetési támogatások), valamint a diákok és a családok lecsökkent lehetőségei az oktatás és a diákélet költségterheinek részbeni fedezésére. A gazdasági nehézségek, melyek indokoltá tennék az egyének és a társadalom nagyobb befektetéseit a felsőoktatásba, egyúttal arra kényszerítik a minisztériumokat és az egyetemeket, hogy csökkentsék költségvetésüket és ezzel az új beruházásokat a humántőkébe.

A Szovjetunió és Közép- és Kelet-Európa kormányainak, gazdaságának és felsőoktatási rendszerének összeomlása

Ez a gyökeres változás a fizetések, a javak és a szolgáltatások olyan új költségterheit vont maga után, melyet korábban ezen országok egyetemei viseltek, ehhez adódtak még a karok és a tananyag modernizálásának költségei is. Ezen új költségek olyan kihívást jelentenek, amelyet leküzdeni elég reménytelen a jelenlegi, remélhetőleg átmeneti gazdasági válság és az alacsony adóbevételek mellett, melyek együtt járnak az állandó politikai instabilitással és a jövőt illető bizonytalansággal.

Új társadalmi prioritások

A II. világháború után két évtizeddel a felsőoktatás vált majd minden ország első számú prioritásává, és ebben a társadalmi, politikai és gazdasági fejlődés nemzeti törekvései tükröződtek. Az utolsó évtizedben néhány országban a felsőoktatás vesztett a korábban sokat dicsért vezető szerepéből, sőt az őt övező megbecsülésből is. A fejlődő világ inkább az alap- és középfokú oktatást, a szakiskolákat, tanfolyamokat és más, harmadlagos nem egyetemi oktatási formákat részesíti előnyben. Az iparosodott nemzetek olyan közösségi szükségletekkel néznek szembe, mint a környezet- és egészségvédelem, a lakossági infrastruktúra.

A kormányzatok vonakodnak a gyér adóbevételekből a felsőoktatásra költeni, és mulatságos módon ennek egyik oka, hogy az oktatást drágán megfizető magánszemélyek befizetéseinek mértéke nem csökkent.

A költségek és a növekvő termelékenység irányzatai a felsőoktatásban

A fentebb leírtakból következő elmozdulások világszerte megfigyelhetők. Ez a fejezet négy ilyen trendet összegez a visszafogott költségeket és a növekvő termelékenységet illetően. Az itt következő és egyben utolsó fejezet a különféle bevételekre és a növekvő magán – azaz nem adókból fedezett – forrásokra jellemző trendekkel foglalkozik.

A szektorok változó súlya: a nem egyetemi szektor növekedése a felsőoktatásban

A "nem egyetemi felsőoktatás" nem túl szerencsés kizárásos fogalom, és azokra az oktatási intézményekre vonatkozik, melyeknek rövidebb és szakiskola jellegű a tantervük, kutatási szerepe másodlagos és kevésbé időigényes, azaz kevésbé költséges. Ilyen intézmények például a politechnikumok az Egyesült Királyságban, a Fachhochschulen Németországban, az önkormányzati egyetemek és részben az általános egyetemek az Egyesült Államokban, az Instituts Universitaires de Technologie Franciaországban, a felsőfokú szakiskolák (HBO Institutes) Hollandiában, a technikai intézetek Mexikóban, a speciális tanfolyamok (Senshu Gakko) Japánban, és így tovább. Ennek további változatai azok az intézmények, melyek távoktatással foglalkoznak levelezés és távközlési eszközökön keresztül: a British Open University, Thailand's Sokothai Thammathirat Open University, vagy a State University of New York's Empire State College.

Ezen intézményeknek alacsonyabb az egy hallgatóra eső költségük a következők miatt:

- a hallgatók relatív magas aránya a tantestülethez, melyet az tesz lehetővé, hogy inkább a tanításra fordítják az energiákat, mint a tudományokra;
- kevésbé költséges és kevesebb tudományos eszköz, pl. felszereltség, könyvtár, számítógéppark stb;
- általában alacsonyabb fizetések, mint a kutatóorientált egyetemek professzorainak;
- gyakori a részmunkaidősök, állományon kívüliek és kevésbé költséges tanári kar alkalmazása;
- a fokozatok eléréséhez szükséges programok rövidebbek, mint a szokásos egyetemi tudományos fokozatoknál, ami tovább csökkenti a költség/fokozat arányt.

Feltehető, hogy egyre több ország fogja előnyben részesíteni a nem-egyetemi oktatást, különösen azért, hogy az üzleti élet és az ipar megnövekedett továbbképzési és átképzési igényeit kielégítsék. Olyan országok pl., mint Spanyolország és Olaszország, ahol a nem-egyetemi szektor elhanyagolható, vagy a korábbi Közép- és Kelet-Európai szocialista blokk, ahol ez a forma viszonylag fejletlen, Latin-Amerika, Afrika és Ázsia fejlődő országai várhatóan nagyobb hangsúlyt fognak helyezni az ilyen intézmények fejlesztésére.

Ugyanakkor néhány országban, pl. Spanyolországban, Görögországban, Olaszországban (Kaiser et al. 1992) az egy hallgatóra eső költségek olyan alacsonyak (a magas diák/tanári kar arálynak köszönhetően), hogy az elmozdulás az ésszerűen megalapozott nem-egyetemi szektor felé akár meg is növelheti az egy hallgatóra jutó költséget, még ha a költség/fokozat arány csökken is.

A nem alapvető tevékenységek mellőzése

Sok egyetem és más felsőoktatási intézmény – elsősorban a fejlődő országokban és a sokáig marxista ideológia és a tervgazdaság által uralt országokban – túlzottan el van foglalva olyan tevékenységekkel, melyek nem kapcsolódnak az egyetem eredeti funkciójához. Ezek a tevékenységek az egyetemi diákélethez és az alkalmazottakhoz kapcsolódnak – pl. a kollégiumok, éttermek, könyvesboltok, lakások, üdülők – vagy egy politikai ideológia maradványai, mely megpróbálta az egyetemeket, tantestületeket, a hallgatókat a gyárak és gazdaságok politikailag nemes munkájához lesüllyeszteni.

Néhány, az egyetem tulajdonát képező vállalat, mint pl. az orvosi klinikák, hasznosak, sőt alapvetőek lehetnek a kutatásban és a tanításban, bár nem feltétlenül szükséges birtokolni, menedzselni, vagy támogatni azokat. Más tevékenységek viszont (költségekkel együtt) a tantestület vállalkozói ténykedéséből adódnak, tiszta bevételi forrásnak tekinthetők, azaz “pénzcsinálók”.

A költségterhek és a modern menedzseri gondolkodásmód azonban valószínűleg átszervezi ezeket a tevékenységeket a magán vagy kvázi-magán formákba, és a fennmaradó egységet arra készítetné, hogy pénzügyileg megálljon a saját lábán.

Még ha ezek a tevékenységek folyamatos támogatást igényelnének is, különálló és önálló egységként felállásuk folyamán elsajátíthatják a fegyelmet, a motivációt és a vállalkozói magatartást; és tisztán láthatóvá válik, hogy mennyit kell rájuk költeni azokból a forrásokból, melyeknek alternatív befektetési lehetőségei is lennének.

A költségvetési szektor vezetési és költségvetési gyakorlatának reformja

Az Egyesült Királyság a 80-as évek végén és a 90-es években radikálisan megváltoztatta az egyetemek és politechnológusok irányítását és finanszírozását. Ezek a változások jelentősen csökkentették az egy hallgatóra jutó – az adófizetők által fizetett – költségeket, meglehetősen fájdalmasak voltak és valószínűleg tényleges veszteségekkel is jártak. De kiváltották a hatékony tervezést, a források átcsoportosítását, a minisztériumok és önkormányzatok ellenőrzésének visszaszorulását a politechnikumokban, és a vállalkozói tevékenység nagymérvű növekedését is. Megtörtént a tervezés, eredménybecslések, nagy minőségi mutatók bevezetése egész Európában és Észak-Amerikában. Valószínűleg ezek a reformok folytatódni fognak nemcsak azért, mert ésszerűek és kívánatosak (ennek csekély összefüggése van a bevezetés valószínűségével), hanem azért, mert az alkalmatlan és nem hatékony vezetés a politika felelősségévé vált.

Minél keményebbek a döntések, annál bölcsebb a minisztériumi hivatalnokok és a megválasztott politikusok részéről hagyni, hogy a döntéseket az egyetemi campusok hozzák meg. Részint, mert így nagyobb a helyes döntések valószínűsége, részint pedig, mert ez alkalmas arra, hogy a fájdalmas döntéseket mások hozzák meg.

Hatékonyabb technológia alkalmazása

A technológia már megváltoztatta a pénzügyi ellenőrzést és a diákok osztályozását. A 90-es évek során a digitális információátvitel és -visszanyerés figyelemmel fogja kísérni a könyvtár, a raktárvezetés, az energiagazdálkodás hozamát. Még fontosabb,

hogy az új tanulási technológiák lehetővé teszik a diákok idejének hatékonyabb kihasználását: kevesebb a fölösleges információ, a lemorzsolódás, több a valóban “kiváló tanuló” és rövidebb az idő a diplomáig. Néhány országban – pl. Kína, Thaiföld, Indonézia – az újonnan felmerült tanulási igények jelentős részét távoktatással elégítik ki, a viszonylag alacsony technikai fejlettség ellenére.

A modern technológia, néhány, az előbb említett nemzeti nyitott egyetemek kivételével, bizonyíthatóan legalább annyi költségnövekedéssel járt, mint amennyi költség-megtakarítást eredményezett. Idővel azonban a technológia várhatóan lényegesen csökkenti az egységnyi költségeket, mert:

- jelenetösen megnöveli a tantestületi tag oktatóerejét, vagyis emeli a hallgató/tanár arány hatékonyságát az elektronikus tárolórendszereken és a széleskörű terjesztőrendszereken keresztül az előadások és foglalkozások sugárzásával és a telekommunikációval;
- nagyban csökkenti az egy diákra jutó könyvtári, információtárolási és kezelési költségeket;
- csökkenti az egy diákra jutó beruházási költségeket és a diákok folyó költségeit azért, hogy otthonukban, munkahelyükön is elérhetővé, bekapcsolhatóvá válnak;
- az elmaradt pénzkereset fiktív költségét csökkenti azért, hogy lehetővé teszi az egyidejű munkavégzést és tanulást, valamint avval, hogy csökken a diploma megszerzéséhez szükséges idő.

Növekvő bevételek

A lefaragott költségek, illetve a növekvő produktivitás kiegészül még a növekvő bevételekkel is. Mivel az államtól, illetve az adóalapból származó bevételeknek adott időszakban nem egy felső korlátja a pénzügyi és politikai realitások függvényében, a “növekvő bevételek” általában a nem közterhekből fedezett költségek nagyobb arányát jelentik, azaz: elsősorban a szülők és a hallgatók, de bizonyos fókig a vállalatok, mecénások, és az intézmény vállalkozásai viselik a költségek egy részét.

Az utolsó rész két, a nem költségvetésből származó bevételek növekedésének 7 tendenciáját, illetve technikáját foglalja össze.

A hallgatók költségeinek csökkentett támogatása (kollégium, étkeztetés, utazás, stb.)
A közvetlen állami hozzájárulás a hallgatói költségekhez 1980-ban a költségvetés folyó felsőoktatási kiadásainak 14%-át tette ki az OECD országokban, de az alacsonyabb jövedelmű országokban 47%-ot (1988-as adat) (Albrecht & Ziderman 1991.). Nyilvánvaló, hogy lényeges közpénzeket lehet megspórolni, ha a szülők és a diákok, pénzügyi lehetőségeikhez mérten, többet fizetnek a hallgatók költségeiből. Ilyen változás valószínűleg a tandíj bevezetése, vagy jelentős növelése közvetve részint politikai, részint gazdasági megfontolásból.

A támogatott menza és kollégium használói egy megragadható csoportot alkotnak, és míg az ingyenes, vagy erősen támogatott oktatás intellektuálisan védhető és általános gyakorlat (pl. Európa nagy részén), nehéz a védelmére kelni az erősen

dotált szállás és étkeztetés gyakorlatának, hacsak nem a szegény rétegek lehetőségeit hozzuk föl érvként. Ez azonban bizonyíthatóan hatékonyabban és igazságosabban oldható meg hitelnyújtással és közvetlen segélyezéssel. A menzák és kollégiumok önfenntartó üzleti alapokra helyezése valódi tehermentesítést jelent az államháztartásnak (és lehetővé teszi magának az oktatásnak a bőkezűbb támogatását), de jelentősége ezen túlnő: a piaci folyamatok és kritériumok bevezetését jelenti olyan gazdálkodó egységekbe, melyek a költségvetési támogatás védernyője alatt könnyen rugalmatlanná és hatástalanná válhatnak.

Szerény tandíj bevezetése és az alapköltségek növekedésével párhuzamos emelése évenként

A tandíj régóta fedezi az oktatási költségek jelentős részét az USA, Kanada és Japán állami egyetemeken, Ausztráliában pedig nemrégiben vezették be az úgynevezett végzősök adókötelezettsége formájában (Johnstone 1992). Eicher (1992) felmérése szerint Európában, ahol a tandíj hagyományosan nulla vagy elhanyagolható volt, az utóbbi időben emelték "nem névleges" összegűvé (azaz kb. 200–800 dollár) Belgiumban, Spanyolországban, Hollandiában, Svájcban. A harmadik világban jelentős a tandíj összege Korea, Indonézia, a Fülöp-szigetek egyetemeken és néhány "Brit-Afrikai" országban, minimálisak Bangladesben, Kínában, Indiában, Malajziában, Thaiföldön. Ez utóbbi országokban azonban éppen most vezetik be a tandíjat illetve komolyan fontolóra veszik súlyának jelentős növelését (Johnstone 1991).

A kétkedők vagy a legalábbis óvatosabbak azonban három tényezőt szoktak felhozni a szülők és diákok terheinek növekedési korlátait illetően. Először is, a hallgatók megélhetési költségei rendkívül magasak minden országban, és – a korábbiakban kifejtettek értelmében – ezért merül fel az igény a további bevételekre a szülőktől és diákoktól. Azon családok aránya azonban minimális, melyek – elfogadva a felső középosztályra minden országban jellemző továbbtanulási hajlandóságot – képesek fedezni a diákok megélhetési költségeit és a megnövelt tandíj által az oktatási költségek jelentős részét. Másodsor: a szülők és diákok által fizetett súlyos költségek megkövetelik egy komplex és drága hitel- és segélynyújtási gépezet felállítását. Harmadsor: a tandíj politikailag népszerűtlen, különösen Európában és az olyan országokban, melyek tradíciójában sose volt meg a tandíj vagy a magániskolai szektor, hogy bizonyíthassa létjogosultságát. Mindenesetre az igény a nagyobb és több oldalról jövő bevételek iránt olyan átütő, hogy kétségteljesen folytatódni fog a tandíj emelkedése a szülők és diákok terheinek súlyosbodására.

A magánszféra fejlődésének serkentése a felsőoktatási szektorban a tandíjak növelése révén

Egyik módja, hogy a gazdaság több bevételre tegyen szert a szülőktől és a diákoktól az az, hogy bátorítja a magánegyetemeket, melyek alapvetően a tandíjbevételekre építenek. Ez természetesen csak ott lehetséges, ahol szinte teljesen közpénzekből finanszírozták eddig az oktatást, mint pl. az Egyesült Királyságban, Hollandiában, Finnországban vagy Indiában (Williams 1992). De döntően önfenntartó is lehet a

magánoktatás, mint pl. az Egyesült Államokban, Koreában, Japánban, a Fülöp-szigeteken, Indonéziában, Brazíliában, Kolumbiában, Argentínában és Mexikóban (Levy 1986; Geiger 1988; Johnstone 1992); súlyos terheket véve le a költségvetésről, a szülőktől és a hallgatóktól jutva azon bevételekhez, melyeket egyébként az adóbevételek fedeznének. Nyilvánvaló, hogy a magániskolák jobb oktatást biztosítanak alacsonyabb költségekkel mint az állami egyetemek, éppen az erősebb menedzseri szemlélet, és függetlenségük miatt a közalkalmazotti jogszabályoktól, munkastílustól. Főleg Európán kívül a magánegyetemeket a kormányzat tőke- és költségátvitelében is részesíti, diákjainak hitelt, mecénásainak adókedvezményt nyújt, az ellenőrzésben és az átadott jogosítványokban liberális.

A bejutási lehetőségek biztosítása szociális ösztöndíjakkal és kormányzati hallgatói hitelekkel a magasabb tandíjterhek mellett

Ha a bevétel-növekedés a szülőkre nagyobb terheket róna, lehetőség van a szociális támogatásra, vagy ahogy az USA-ban hívják, a „várható szülői hozzájárulás” mérlegelésére. Azon családok, melyek nem képesek fedezni a költségeket, állami (azaz: adófizetői) támogatásban, szociális juttatásban részesülnek.

Olyan országokban, mint az Egyesült Államok, Egyesült Királyság, Németország, Japán, ezek a szempontok átfogóak, társadalmilag elfogadottak, a jövedelem- és vagyonadó-politika szerves részei. Ilyen rendszer híján egy nép nehezen boldogul a jogosultság kérdésével (Albrecht & Zideman 1991). Néhány Közép-Európai országban megmaradt az, hogy a diákok maguk dönthetnek a szociális ösztöndíjakról a diákönkormányzatokban, nyilván abból az elvi álláspontból kiindulva, hogy maguk tudják a legjobban, ki szenved szűkséget, és a komoly érdekeltségből, hogy a szűkös alapokat tisztességes rendszerben kell elosztani.

A költségek számottevő részét a diákok csak eladósodás útján tudják fedezni. A diákhitelek az egész világon elterjedtek (Albrecht & Zideman 1991; Johnstone 1986, 1991; Van Oije & Smid & Broekmulen 1990; Stager 1989; Woodhall 1988, 1989, 1991). Az oktatás finanszírozásában az Egyesült Államokban, Kanadában, Japánban, Németországban a diáktámogatási rendszer kamatmentes hitelre épül, melyet részben vissza kell vezetni. Angliában és Walesben, ahol a Diákok Nemzeti Szakszervezete és Munkáspárti Szövetségeik évtizedekig erősen ellenezték a hallgatói hiteleket, mint a diákokra háruló költségterhek egy módozatát, végül is elfogadták azt a hitelkonstrukciót, mely bizonyos idő elteltével a költségterheket a szülőkről és adófizetőkről a diákokra hárítja. Az Ausztrál Oktatási Hozzájárulási Program inkább adófajta, mint hitel, de a diákok nagy része visszafizetési kötelezettséggel hagyja el az egyetemet, bár ez progresszíve érinti jövedelemadóját. Törökországban YURT-KUR nevű hallgatói hitelügynökség működik. Kolumbiában a hallgatói hitelprogram 1913 óta létezik, Latin-Amerikában az ilyen konstrukciók jelentősek még Argentínában, Brazíliában és Jamaikában.

Ázsiában a hallgatói hitelek jól szervezettek Japánban, Hong Kongban, Szingapúrban, Kínában, Koreában, Malajziában és a Fülöp-szigeteken pedig komolyan tanulmányozzák bevezetésüket illetve újraindításukat.

Afrikában Ghanában, Kenyában, Lesothoban, Malaviban, Nigériában, Zimbabweban alkalmazzák az ilyen konstrukciókat. Tehát röviden: létezik egy világméretű tendencia, amely, bár egyenetlen, politikai és adminisztratív csapdáktól veszélyeztetett, de határozottan azon költségterhek megnövekedett arányait jelzi, melyet a szülők és diákok fizetnek az oktatási és a hallgatók megélhetési költségből, és amelyet a szociális ösztöndíjak és az állami hitelek fedeznek.

Növekvő bevételek vállalatoktól

Tekintve, hogy a felsőoktatás és az üzleti élet kapcsolata és kölcsönös függősége nyilvánvaló, valamint megnövekedett a kereslet az adómentes bevételek iránt, az egyetemek és a felsőoktatási intézmények különböző módon igyekeznek megcsapolni az üzleti bevételeket.

- Az Egyesült Királyságban adott az ösztöndíj és a mozgástér a vállalatoktól származó pénzalapok agresszív megszerzéséhez, részint a dotációk, részint a szponzorált kutatások felhajtását eredményezi.
- A francia Tax d'Apprentisage 5%-os béradó, melyet csak azok a vállalatok nem fizetnek, melyek ezzel megegyező összeget juttatnak – többnyire felsőoktatási intézmények által tartott – alkalmazotti tanfolyamokra.
- A Szovjetunióban 1988-ban éppen összeomlása előtt terveztek bevezetni vállalati adót, mely a cég által foglalkoztatott diplomások számával lett volna arányos.
- Koreában, ahol a világon a legmagasabb a javarészt szülők és diákok által fizetett magánszférában tanulók aránya, a hatalmas Pohang Iron and Steel Company egész tudományegyetemet alapított, a Pohang Institute of Science and Technology-t (*Kim 1991*).

Noha igen csekély azon vállalatok száma a világon, amelyek képesek egyetemet létrehozni, az ázsiai partvidék és más gyorsan fejlődő térségek országainak hatalmas és nagy nyereségű vállalatai ezzel olyan modellt hoztak létre, mely talán követhetővé válik. Nem számítva a vállalati általános adózás (mely a forgalmi adóhoz hasonlóan a fogyasztókra hárul) által feltöltött kincstári kasszákat, a cégek hozzájárulásai a legtöbb országban egyenetlenek.

Növekvő bevételek volt diákoktól és egyéb filantróp források révén

Az Egyesült Államok régóta megelőzi a többi országot a volt diákoktól, alapítványoktól, barátoktól és testületektől kapott felsőoktatási támogatások terén. A többi ország mostanában kezd az alapítványokra mint folyamatos és jelentős bevételi forrásokra támaszkodni. Az alapítványok sikeres létrehozásához azonban szükség van az emberbaráti cselekedetek tradíciójára, az öregdiákok jó nyilvántartásba vételére, kiforrott alapítványi technikákra, olyan baráti és öregdiák-körökre, melyek sikereik folytán képesek a nagyobb adományokra (mondjuk 500.000 dollár fölöttire), nemzeti jövedelemre, tőkenyereségre, és olyan vagyon/adó törvényekre, melyek szándékuk szerint is a jótékonyági adományokat támogatják.

Ezen feltételek hiányában az alapítványi rendszernek (mely nem egyhamar és könnyen alakul ki ott, ahol korábban nem létezett) az Egyesült Államokhoz hasonló szisztémája számszerűen növekvő, de jelentőségében kisebb fontosságú lesz.

Az egyetemek vállalkozói, nyereségtermelő tevékenysége

A felsőoktatási intézményeknek számos olyan tevékenységük van, melyeknek valós a piaci értéke, jó menedzsment és kedvező szabályozási rendszer mellett az egész intézmény, vagy bizonyos programok bevételeül szolgálhatnak. A magáncégeknek végzett és támogatott kutatások például valóságos profitot hozhatnak a szerzői jogok, a licenz módszerek agresszív marketingje révén.

Az orvosi és egyéb egészségügyi iskolák klinikákat működtetnek, amelyek bevétele – legalábbis az Egyesült Államokban – jelentős forrásává vált a fizetéseknek és a működési költségeknek. Néhány iskola ügyviteli szemináriumokat és különböző rövid, felfrissítő kurzusokat kínál, melyek bevételei meghaladják költségeiket, így nyújtva támogatást az intézmény egyéb programjainak. A rekorder atléták az Egyesült Államok néhány egyetemének “pénzcsinálói”. Kína, a Szovjetunió és néhány volt szocialista ország egyetemei gyakorta birtokoltak üzemeket és gazdaságokat, melyek néha bevételt hoztak az intézményeknek.

Elővigyázatosságra kell felhívni a figyelmet az erőteljes jövedelemszerző vállalkozói tevékenységekkel kapcsolatban. Először is, ezek a tevékenységek versenytársaivá, sőt ellenfeleivé válhatnak az egyetemek tudományos küldetésének és alaptevékenységének. Másodszor, míg kezdetben nyereségtermelőknél tűnhetnek a tevékenységek, precíz és átfogó könyvelés kimutathatja, hogy pénzügyi koloncot jelentenek az intézménynek. A helyes út a pontos könyvelés és az olyan tevékenység folytatása, mely szoros kapcsolatban van (pl. a rövidített kurzusok) az egyetem alaptevékenységével.

Összefoglaló

A bevételnövekedés és költségellenőrzés tendenciái

A felsőoktatás hatalmas bevétel-érvágya a gazdaság lassulásával és az adóbevételek csökkenésével párosulva, a felsőoktatást, a költségvetési támogatást hátrányosan érintő prioritások változása néhány országban az egyetemeket és az intézményeket nehéz pénzügyi helyzetbe hozza. Erre részben megoldást jelent az erőteljes nyomás a nem-adójellegű bevételekre a szülőktől, diákoktól, vállalatoktól és szponzoroktól. Ugyanakkor a legtöbb országban komoly korlátai vannak a nem-adójellegű bevételeknek, és figyelmeztető jel kell legyen, hogy a felsőoktatásnak továbbra is szüksége lesz stabil és bőkezű támogatásra az állampolgárok/adófizetők részéről, és hogy a felsőoktatási intézmények is hozzájárulhatnak ehhez költségeik és kiadásaik ellenőrzésével és gondos tervezésével.

A költségek és bevételek kettéváló görbéjére a feloldást legalább annyira kell a költségágon is keresni. A felsőoktatásnak termelékenyebbé kell válnia a szektor-differenciálódás által, jobban figyelembe kell venni az optimális működési méretnagyságot.

ságot, következetesen vissza kell fogni a költségeket. A felsőoktatás természetéből adódik, hogy mindig többet és jobban akar csinálni, jóval nagyobb költséggel.

D. BRUCE JOHNSTONE

(fordította: Rózsa Judit)

IRODALOM

- ALBRECHT, D. & ZIDERMAN, A. (1991) *Deferred Cost Recovery for Higher Education*. Washington, D. C. The World Bank.
- BOWEN, H. R. (1980) *The Costs of Higher Education*. San Francisco, Jossey-Bass.
- COOMBS, P. H. & HALLEK, J. (1987) *Cost Analysis in Higher Education*. Baltimore, The Johns Hopkins University Press for The World Bank.
- EICHER, J.-C. & CHEVAILLIER, T. (1992) Re-thinking the Financing of Post-Compulsory Education. *Higher Education in Europe*, No. 1. 6–32. pp.
- GEIGER, R. L. (1988) *Privatization of Higher Education. International Trends and Issues*. Princeton, International Council for Educational Development.
- JOHNSTONE, D. B. (1986) *Sharing the Costs of Higher Education. Student Financial Assistance in the United Kingdom, the Federal Republic of Germany, France, Sweden, and the United States*. New York, College Entrance Examination Board.
- JOHNSTONE, D. B. (1991a) The Costs of Higher Education. In: ALTBACH, P. G. (ed) *International Higher Education. An Encyclopedia*. Vol. 1. New York, Garland Publishing. 59–89. pp.
- JOHNSTONE, D. B. (1991b) Productivity and Cost Containment. The Challenge of Public Sector Budgeting. *Policy Perspectives*, No. 2.
- JOHNSTONE, D. B. (1992a) *Public and Private Financing Strategies for Higher Education in Asia*. Washington, D. C. Economic Development Institute, The World Bank.
- JOHNSTONE, D. B. (1992b) Tuition Fees. In: CLARK, B. R. & NEAVE, G. (eds) *The Encyclopedia of Higher Education*. Oxford, Pergamon Press.
- KAISER, F. & KOELMAN, B. J. & FLORAX, J. G. M. & van VUGHT, F. (1992) Public Expenditures on Higher Education. A Comparative Study in the EC-Member States, 1975–1990. *Higher Education in Europe*, No. 1. 33–64. pp.
- KIM, H. (1992) *The Contribution of Public and Private Education to the Development of Asian Higher Education*. Washington, D. C. Economic Development Institute, The World Bank.
- LEVY, D. C. (1986) *Higher Education and the State in Latin America*. Chicago, University of Chicago Press.
- MINGAT, A. & TAN, J.-P. (1986) Financing Higher Education in Developing Countries. *Higher Education*. 284–285. pp.
- OECD (1988) *Changing Patterns of Finance*. Paris, Organization for Economic Cooperation and Development.
- STAGER, D. A. A. (1989) *Focus on Fees. Alternative Policies for University Tuition Fees*. Toronto, Council of Ontario Universities.
- TAN, J.-P. & MINGAT, A. (1989) *Educational Development in Asia. A Comparative Study Focusing on Cost and Financing Issues*. Washington, D. C. The World Bank.
- van OIJEN, P. & SMID, E. & BROEKMULEN, R. (1990) *International Comparative Study of Financial Assistance to Students in Higher Education*. Ministry of Education and Science, The Netherlands.
- WILLIAMS, G. (1990) *Financing Higher Education. Current Patterns*. Paris, OECD.
- WILLIAMS, G. (1992) *Changing Patterns of Finance in Higher Education*. Buckingham, Open University Press.
- WOODHALL, M. (1988) Designing a Student Loan Programme for a Developing Country. The Relevance of International Experience. *Economics of Education Review*, No. 1. 153–161. pp.
- WOODHALL, M. (1989) *Financial Support for Students. Grants, Loans, or Graduate Tax?* London, Kogan Page.
- WOODHALL, M. (1992) Changing Sources and Patterns of Finance for Higher Education. A Review of International Trends. *Higher Education in Europe*, No. 1. 141–149. pp.